

CATEHEZĂ

Sfânta Liturghie în primele veacuri

Preot Laurențiu Drăghicenoiu

Repere scrise, suport pentru discuții

Întrucât în catehezele trecute ne-am ocupat cu sublinierea importanței Euharistiei și a Învierii, ca centre ale vieții creștine și ale cultului bisericesc, ne vom ocupa în continuare de Sfânta Liturghie, așadar de modalitatea în care Euharistia și Învieria au fost celebrate în cadrul liturgic al primelor comunități creștine, până în secolul al IV-lea, când s-au cristalizat formele consacrate, respectiv Liturghiile Sfinților Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare și Grigorie Dialogul.

Este de mare folos să cunoaștem viața liturgică a primilor creștini, pentru a înțelege unitatea în credință și practică, de-a lungul timpului, a Bisericii noastre. Desigur, formele de săvârșire a slujbelor din primele veacuri nu au fost identice, dar ele au păstrat o serie de elementele esențiale care alcătuiau o structură comună, prin care Biserica și-a sărbătorit Sfânta Liturghie de atunci și până în zilele noastre.

SURSE DE STUDIU:

Vom urmări în căutările noastre liniile trasate în lucrarea Ieromonahului **Petru Pruteanu**, *Liturghia ortodoxă, istorie și actualitate*, ediția a 2-a revizuită și completată, Ed. Sophia, București, 2013.

O altă lucrare de căpătâi pentru studierea izvoarelor creștine din primele veacuri este *Canonul Ortodoxiei*, Diacon Ioan I. Ică jr., Editura Deisis/Stavropoleos, 2008.

Despre structura Sfintei Liturghii

Împărțirea schematică a Liturghiei ortodoxe (bizantine)

Schema Liturghiei ortodoxe actuale.

Ea are trei părți principale:

I. Proskomidia (prothesis):

1. Închinarea slujitorilor și îmbrăcarea lor în veșminte;
2. Proskomidia (propriu-zisă) - pregătirea, în taină, a Darurilor euharistice.

II. Liturghia Cuvântului sau a Catehumenilor:

1. Enarxa: Binecuvântarea, ectenia mare [și două mici], Antifoanele și Intrarea Mică (la origine - intrarea propriu-zisă în biserică);
2. Trisaghionul și lecturile biblice: Apostolul și Evanghelia (pericopele din Vechiul Testament au ieșit din uz prin secolele al VI-lea-al VII-lea). Tot aici trebuie încadrată și Predica;
3. Concedierea catehumenilor [în trecut- și a altor categorii, precum:
a) energumenii - posedați de duhuri necurate; b) „cei spre luminare”- înscrisi pe listele de Botez; șic) penitenții];

III. Liturghia Credincioșilor:

1. Patru rugăciuni pentru vrednicia aducerii Sfintei Jertfe (constituind categoria accessus ad altarer). Primele două însoțesc I-a și a II-a ectenie „a credincioșilor”, deși înseși rugăciunile nu sunt pentru credincioși. A treia rugăciune, Nimeni din cei legați ... , se rostește în timpul Heruvicului, iar a patra, după Intrarea Mare, fiind numită „a punerii înainte”;
2. Heruvicul și Intrarea Mare - dezvoltate în secolele al VI-lea-al VII-lea;
3. Sărutarea păcii și Simbolul de credință (introdus în anul 471 și generalizat după anul 512);
4. Anafora sau marea rugăciune euharistică, alcătuită din: introducere (praefatio); imnul de împreună-slăvire cu Îngerii - Sanctus; cuvintele de instituire (institutio); amintirea morții, îngropării și învierii Domnului (anamnezalava); invocarea Duhului Sfânt (epicleza) și rugăciunile de mijlocire pentru întreaga Biserică (intercessio), încheiate cu Amin;
5. Ectenia cererilor, Rugăciunea Domnească și riturile „Unirii Darurilor” și turnării Căldurii;
6. Împărtășirea clerului și credincioșilor;
7. Mulțumirea pentru împărtășire și concedierea (apolisul/otrustul).

O mărturie din afara creștinismului:

Epistola scrisă împăratului Traian în jurul anului 113 d.Hr. de către proconsulul Bitiniei, Caius Plinius Secundus, numit și Pliniu cel Tânăr.

„Ei susțin că toată greșeala și vina lor constă în aceea că aveau obiceiul să se adune într-o zi fixă, înainte de răsăritul soarelui, că intonau alternativ un imn lui Hristos ca unui zeu, că se legau cu jurământ să nu făptuiască nicio crimă, niciun furt, nicio tâlhărie, nici adulter, să nu-și calce făgăduiala, să nu refuze a înapoia ceea ce au primit. După aceea, se despărțeau spre a se aduna din

nou, pentru ca să ia împreună o hrană, de altfel obișnuită și nevinovată. Ei zic că au încetat de a mai face aceasta, în urma edituctului meu, prin care interzisesem întrunirile particulare, conform poruncii tale”.¹

Din sinteza părintelui Petre Pruteanu:

„Cea mai veche descriere o avem de la Sfântul Iustin Martirul și Filosoful (+ 165/166) - deci înainte de Tradiția Apostolică, numai că ea nu conține textul Anaforalei, ci o simplă descriere în care se amintesc doar momentele de bază ale Liturghiei romane de la mijlocul secolului al II-lea, asemănătoare oarecum cu cele de astăzi. Schema după Apologia I, cap. 65 (euharistia post-baptismală) și 67 (euharistia duminicală):

Adunarea se face după Botez și în „ziua soarelui” (duminica).

1. Lecturile biblice și apoi comentarii la ele, atât cât va permite timpul.
2. Predica Întâistătorului.
3. Rugăciuni generale pentru toți cei de față (pe categorii);
4. Aducerea de pâine, vin și apă [-Intrarea Mare].
5. Întâistătorul le ia și aduce laudă, slavă, mulțumire și rugăciune mai mult timp [cât poate].
6. Un „Amin” spus cu bucurie de către toți.
7. Diaconii împart celor de față pâinea și vinul cu apă „ce au fost spre mulțumire” și le duc și celor care au lipsit.

Din secolele următoare avem și alte referințe la vechile Anaforale din care amintim pe cele mai complexe:

Testamentum Domini, scriere (apocrifă) care datează din a doua jumătate a secolului al V-lea, dar care reflectă tradiția liturgică siriacă din secolele al II-lea-al III-lea. Ideile teologice ale acestei Anaforale (cartea I, cap. 23) sunt asemănătoare cu cele din Anafora lui Ipolit Romanul, dar exprimate altfel - ceea ce arată diferența riturilor. Unii cercetători consideră că Testamentul este o prelucrare serioasă a Tradiției Apostolice.

Schema:

1. Lauda Luminii:

- a) trei rugăciuni (după I-a și a II-a, poporul: „Pe Tine Te laudăm, pe Tine Te binecuvântăm, Ție-Ți mulțumim și ne rugăm Ție, Dumnezeul nostru ”, iar după a III-a: „Amin ”;
- b) psalmi și cântări (de la Moise, David ș.a.);
- c) trei rugăciuni asemănătoare cu primele trei și cu aceleași răspunsuri ale poporului;

2. Citețul: Profețiile și alte lecturi; Preotul sau diaconul: Evanghelia;

Episcopul sau preotul: predica;

¹ Pr. prof. Petre Vintilescu, *Istoria Liturghiei în primele trei veacuri*, Editura Nemira, București, 2001, p. 41, texte ce au fost inițial publicate în revista *Studii Teologice*, an.I, 1929, nr. 1, p. 178-208; 1930, nr. 2, p.100-140 și nr. 3, p. 80-100 (și extras, București, 1930, 136 p.)

3. Punerea mâinilor peste catehumeni (ritual de concediere a lor, prin binecuvântarea pe cap, de către cel mai mare);
4. Se rostește cuvântarea mistagogică (despre Taina Euharistiei);
5. Sărutarea păcii;
6. Aducerea euharistică:
 - a) perdeaua Altarului trebuie să fie trasă (închisă);
 - b) după episcop stau toate celelalte trepte, în ordine: preoții, diaconii, „văduvele”, ipodiamonii, diaconișele, citeții și harismaticii;
 - c) episcopul și preoții își pun mâinile pe pâini, iar ceilalți stau în tăcere (sâmbăta episcopul aducea trei pâini, în cinstea Sfintei Treimi, iar duminica - patru pâini, după numărul Evangheliilor. Pâinea catehumenilor nu era primită);
 - d) diaconul roagă pe toți cei care s-au făcut vinovați împotriva credinței, a dragostei către aproapele și pe toți cei „nevrednici” să iasă;
 - e) dialogul preanaforal;
 - f) Anaforaua;
 - g) sfârșitul Anaforalei; Amin-ul final al credincioșilor;
7. Invitația diaconului la rugăciune. Rugăciunea episcopului;
8. Trei ecfonise (episcopul, preotul și iar episcopul) înainte de împărtășire, cu răspunsurile credincioșilor;
9. Împărtășirea cu Sfântul Trup. Fiecare răspunde „Amin”, apoi citește o rugăciune către Sfânta Treime;
10. Împărtășirea cu Sfântul Sânge și cuvintele: „Amin. Spre tămăduirea sufletului și a trupului”;
11. Invitația diaconului la rugăciune. Episcopul rostea o rugăciune de mulțumire în numele tuturor. Poporul: „Amin”.

Constituțiile Apostolice sau Așezămintele Sfinților Apostoli – lucrare din secolul al IV-lea care conține prelucrări ale unor texte din prima jumătate a secolului al III-lea:

Schema după Cartea a II-a:

1. Lecturi biblice: a) Pentateuh; b) Profeți; c) Psalmi (cântați); d) Fapte sau Epistole ale Apostolilor; c) Evanghelia, citită de preot sau diacon;
2. Predica - rostită de toți preoții, iar la urmă de către episcop;
3. Concedierea catehumenilor și penitenților;
4. Rugăciunea credincioșilor („cu fața spre Răsărit”);
5. Unul din diaconi vine cu „aducerea” [jertfei];
6. Un diacon, stând lângă episcop, zice: „Ca nimeni asupra cuiva [să poarte ură], nimeni cu fășarnicie [să dea sărutare].” Apoi, sărutarea păcii: aparte între bărbați și femei;
7. Rugăciunea diaconului pentru întreaga Biserică, pentru întreaga lume etc. - asemănătoare cu ectenia mare de astăzi;

8. Binecuvântarea episcopului - cf Psalmul 27:8 "Mântuiește, Doamne, poporul Tău și binecuvântează moștenirea Ta" + "pe care ai dobândit-o și ai câștigat-o cu însuși Sângele Hristosului Tău" (cf Fapte 20:28) + "și ai numit-o preoție împărătească și neam sfânt" (cf I Petru 2:9);

9. „După aceasta, să se săvârșească jertfa" (Anaforaua). Poporul stă în liniște și se roagă;

10. Toți se împărtășesc în ordine. În acest timp se păzesc ușile să nu intre un necredincios sau nebotezat. Schema după Cartea a VIII-a3:

După hirotonia episcopului urmează:

1. Așezarea la Locul Înalt a noului episcop;

2. Toți [clericii] îl sărută pe noul episcop5;

3. Lecturile biblice: a) Pentateuh; b) Profeți; c) Epistole; d) Fapte; e) Evanghelia;

4. Salutul episcopului: „Binecuvântarea Domnului nostru ..." Răspunsul:

„Și cu duhul tău". Predica (doar a) episcopului;

5. Concedierea „ascultătorilor"2 și a necredincioșilor3;

6. Rugăciunea catehumenilor în tăcere, stând în genunchi, și ectenia

diaconului pentru ei. A doua rugăciune pentru catehumeni - în picioare.

Cei credincioși, mai ales copiii, zic „Doamne, miluiește" la fiecare cerere.

Rugăciunea de plecare a capetelor pentru catehumeni. Concedierea catehumenilor;

7. Rugăciunea celor posedați de duhuri necurate și ectenia pentru ei.

Imediat și rugăciunea pentru plecarea capetelor (celor posedați) și concedierea lor;

8. Ectenie și rugăciune asemănătoare de plecare a capetelor pentru cei pregătiți spre Botez.

Concedierea lor;

9. O ectenie lungă pentru cei ce se pocăiesc și rugăciunea de plecare a capetelor lor. Concedierea;

10. Diaconul: „Nimeni din cei ce nu pot, să nu se apropie. Câți suntem credincioși, să plecăm genunchii. Să ne rugăm lui Dumnezeu prin Hristosul Său, toți să ne rugăm lui Dumnezeu prin Hristosul Său". Aici probabil urma o rugăciune în tăcere;

11. Diaconul: „Pentru pacea și statornicia (bună starea) lumii și a sfintelor Biserici, să ne rugăm ...

" Urmează o ectenie lungă și amănunțită, asemănătoare cu ectenia mare de astăzi. Nu se amintește de răspunsul: „Doamne, miluiește". Mai departe: „Mântuiește și ne înalță pe noi, Dumnezeule, cu mila Ta. Să ne ridicăm! Rugându-ne cu osârdie, pe noi înșine și unii pe alții, Dumnezeului Celui viu, prin Hristosul Său, să [ne] dăm".

Observație: La Vecernie și Utrenie, în ac-st loc, după „Mântuiește și ne înalță ... " urmează și o ectenie de cerere: „Inger de pace ... ";

12. Rugăciunea episcopului pentru credincioși;

13. „Să luăm aminte. Pacea lui Dumnezeu - cu voi cu toți. Și cu duhul tău. Sărutați-vă unii pe alții, cu sărutare sfântă." Urmează sărutarea: clericii cu episcopul, bărbații cu bărbații și femeile cu femeile. Ușile de afară nu se mai deschid;

14. Un ipodiacon aduce clericilor apă pentru spălarea mâinilor;

15. Diaconul: „Nimeni din catehumeni ... , nimeni din cei necredincioși ... , Ca nimeni asupra cuiva [să poarte ură], nimeni cu fățarnicie [să dea sărutare]; dreپți către Domnul cu frică și cu cutremur stând, să aducem [jertfa]";

16. Diaconii aduc darurile episcopului la Sfânta Masă. Preoții stau. Doi diaconi alungă cu ripidele insectele;
17. Episcopul, îmbrăcat în veșminte luminoase, se roagă pentru sine cu preoții și, stând în fața Sfintei Mese, face cu mâna semnul crucii pe frunte și zice: „Harul. .. Tatălui, iubirea ... lui Hristos și împărtășirea ... Duhului”; „Sus - mintea (Avw -rov vouv)”; „Să mulțumim Domnului. Vrednic și drept [este]”;
18. Anafora. Ea este modificată după modelul Ana/oralelor grecești de tip antiohian. (Celelalte părți ale Liturghiei au păstrat o formă mai veche.) Redăm aici doar textul epiclezei: „Și Te rugăm să privești cu bunăvoință spre darurile acestea ce sunt puse înaintea Ta, Tu, Dumnezeu, Care nu ai trebuință de nimic, și să le primești cu bună plăcere spre cinstirea Hristosului Tău și să trimiți peste jertfa aceasta Duhul Tău cel Sfânt, martorul patimilor Domnului Iisus, ca să facă pâinea aceasta Trup al Hristosului Tău și (ce este în) paharul acesta Sânge al Hristosului Tău...” La sfârșit, credincioșii: Amin;
19. „Pacea lui Dumnezeu să fie cu voi cu toți” – binecuvântarea postanaforală;
20. Diaconul: „Iară și iară să ne rugăm lui Dumnezeu, prin Hristosul Său; Pentru darul ce s-a adus ...; Ca să-l primească pe el ... la jertfelnicul Său cel mai presus de ceruri; Pentru Biserică; Pentru popor ... ; Pentru toți episcopii ... ; Pentru împărați ... ; Pentru cei adormiți întru credință ... ; Toți, unul pentru altul să ne rugăm ... ; pe noi înșine și unii pe alții, lui Dumnezeu, prin Hristosul Său, să [ne] dăm”;
21. Rugăciunea episcopului pentru popor;
22. „Să luăm aminte. Sfintele, sfinților. Unul Sfânt ... Slavă întru cei de Sus lui Dumnezeu ... , Osana Fiului lui David. Binecuvântat este cel ce vine ... Dumnezeu este Domnul și S-a arătat nouă. Osana întru cei de Sus”;
23. Episcopul dă Trupul, zicând: „Trupul lui Hristos”, iar primitorul: „Amin”. Diaconul dă potirul, zicând: „Sângele lui Hristos -paharul vieții”, iar primitorul: „Amin ”. În timpul împărtășirii se cânta Psalmul 33: „Binecuvânta-voi pe Domnul în toată vremea ... ”;
24. Diaconul: „Cei ce v-ați împărtășit ... să mulțumim ... și să ne rugăm ca nu spre judecată, ci spre mântuire să ne fie nouă ... ; Să ne sculăm ... pe noi înșine și unii pe alții, lui Dumnezeu și Hristosului Său, să [ne] dăm”;
25. Rugăciunea de mulțumire și mijlocire pentru popor, din partea episcopului.
26. Diaconul: „Lui Dumnezeu, prin Hristos, închinându-vă - fiți binecuvântați”
27. Episcopul: Rugăciunea de plecare a capetelor;
28. Diaconul: „Ieșiți în pace”.²

Despre unitatea creștinilor în simbol și Euharistie:

Mărturii în scris, contemporane catacombilor, ne vorbesc despre semnificația peștilor reprezentați de creștinii primelor secole, care trimite către comuniunea euharistică și caracterul unitar al acesteia. Voi urmări, în cele ce urmează, textul integral al epitafului lui Abercius de Hierapolis, unul dintre păstorii primilor creștini, ce a adormit în Domnul în jurul anului 200, la vârsta de 72 de ani, după cum singur mărturisește în textul epitafului. Deși a suferit în timpul persecuțiilor lui Marcus Aurelius și Lucius Verus, supraviețuiește acestora. Importanța epitafului

² Pentru detaliile complete rezumate de părintele Petre Pruteanu în legătură cu documentele și rugăciunile primelor secole, consultați pp. 27-40 ale lucrării sale *Liturghia ortodoxă, istorie și actualitate*, Ed. Sofia, București, 2013.

lui Abercius constă în simbolurile pe care le folosește în textul său și mai ales prin trimiterea către Euharistie, prin aceste simboluri. Vom urmări traducerea părintelui Ioan Rămureanu, cel dintâi care a prezentat inscripția³ în limba română:

- „1. Cetățean al unei cetăți alese, am făcut acest (mormânt),
2. din viață, pentru a avea în vedere un loc spre a depune aci trupul meu,
3. eu, Abercius, ucenicul Păstorului celui sfânt,
4. care paște turmele de oi pe munți și pe câmpii,
5. Cel care are ochii mari, privind toate în sus.
6. Acesta, într-adevăr, m-a învățat (să păstrez) Sfintele Scripturi,
7. El, cel care m-a trimis la Roma să privesc împărăția
8. și să văd pe împărăteasa cea cu veșmânt și încălțăminte de aur.
9. Am văzut acolo, de asemenea, poporul care are o pecete strălucitoare.
10. Și am văzut câmpia Siriei și toate orașele; Nisibi, de asemenea,
11. trecând Eufratul. Am găsit pretutindeni oameni de aceeași credință,
12. având pe Pavel însoțitor de drum. Pretutindeni mă ducea conducea credința.
13. Și mi s-a dat în orice loc ca hrană peștele din izvor,
14. foarte mare, curat, pe care l-a pescuit o Fecioara curată,
15. iar pe acesta îl da prietenilor continuu spre mâncare,
16. adăugând un vin curat, pe care-l dădea amestecat cu apă și cu pâine.
17. Eu, Abercius, am pus să fie scrise aici acestea,
18. Având, într-adevăr, șaptezeci și doi de ani.
19. Cel ce înțelege acestea și crede la fel să se roage pentru Abercius.
20. Dar nimeni să nu pună pe un altul în mormântul meu.
21. Iar de-o va face, va plăti două mii de piese de aur vistieriei romanilor
22. Și scumpei mele patrii, Hieropolis (Hierapolis) o mie de piese de aur.”⁴

³ Textul original a fost publicat în numeroase rânduri, însă dintre primele ediții amintim Adolf Harnack, „Zur Abercius – Inschrift”, în *Texte und Untersuchungen* 12, 4b, Leipzig, 1895; C. M. Kaufmann, *Handbuch der altchristlichen Epigraphik*, Freiburg im Breisgau, 1917, pp. 169-178, în acesta fiind reprodusă și o fotografie a fragmentului de mormânt pe care se află inscripția.

⁴ Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Actele martirice*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997, pp. 362-363.

Începând cu secolul al IV-lea, de când Biserica nu a mai fost prigonită, formele liturgice au început să se stabilizeze și să se generalizeze versiuni consacrate ale marilor personalități ale vremii, astfel încât ele s-au îmbogățit de-a lungul vremii până la structura care ne este astăzi familiară. Deși au mai existat anumite Liturghii cu diferite variații, fie din cauza ereziilor, fie prin acordul comun al sinoadelor pe diferite teme teologice și administrative, Biserica a ales rugăciunile și rânduielile marilor Părinți Sfântul Vasile cel Mare, Sfântul Ioan Gură de Aur și a Sfântului Grigorie Dialogul.